

A doktori értekezések elektronikus nyilvánosságának szabályozása¹

ÁTS József

Heureux les chefs-d'œuvre inaccessibles ou le public n'entre qu'avec peine!
(Boldogságos remekművek, ahová a nagyközönség nehézségek közepette léphet be!)

(Mauriac, François: Journal. Tome II. Paris : Grasset, 1937. p. 127.)

A kutatójelölt „remekműve” a doktori értekezés: sikeres megvédésével léphet be a tudósok „céhébe” – nálunk a Magyar Tudományos Akadémia köztestületébe.² A jelöltek és értekezésük számára is rögzös az út. Az Országos Doktori Tanács (ODT) elnökének adatközlése szerint 2002–2012 között a doktori képzésbe felvett hallgatóknak csak mintegy a fele jutott el a fokozatszerzésig.³ Ami az értekezéseket illeti: a magyar szabályozási környezetnek nem kis szerepe van abban, hogy igaznak érezzük rájuk a *Mauriac* naplójából mottóként idézett szavakat. A továbbiakban arra keresem a választ, hogy a digitális korban a magyar szabályozási környezet hogyan törekszik a doktori értekezések elérésének biztosítására, és hogy ebben milyen szerepet szán a könyvtáraknak.

Magyar doktori címek és fokozatok

A 20. században kétszer alakult át a doktori címek és fokozatok rendszere.⁴ A fordulat éve,

1948 előtt a *doktori fokozat* megszerzése egyaránt jelentette a kutatói és az egyetemi oktatói státusz feltételét. Az *egyetemi magántanári cím* elnyeréséhez a tanári képességet igazoló *habilitációra* is szükség volt. 1948 után előbb a *tudományok kandidátusa* és a *tudományok doktora* fokozatokat vezették be, majd tíz évvel később az *egyetemi doktori* („kisdoktori”) *fokozatot* is (1983-tól dr. univ.). Korábban az egyetemek csak a jogászoknak és orvosoknak ítélték meg a doktori címet, de az nem jelentett doktori fokozatszerzést. A rendszerváltás után négy évvel, 1993-ban a felsőoktatási törvény⁵ keretében új rendszert vezettek be, amelyben a kandidátusi és kisdoktori fokozatokat leváltotta a *PhD* (Doctor of Philosophy) – művészeti területen pedig a *DLA* (Doctor of Liberal Arts) fokozat. Az egyetemi oktatásban újra megjelent a *habilitáció* követelménye. A tudományok doktora fokozatot a vele egyenértékű, de fokozatot nem jelentő *MTA doktora* cím váltotta fel.

Közírré tételik: a könyvtárak a nyomtatott értekezések nyilvánosságának szabályozásában

Jelen keretek között nem kívánom végigkísérni a nyomtatott disszertációk nyilvánosságának szabályozási kereteit. Elmondható, hogy a Kádár-korszakban a tudományos fokozatszerzés újraszabályozásakor a részletes jogi szabályozásban gyakorlatilag azonnal megjelentek a könyvtárak a disszertációk nyilvánosságra hozásának eszközeként. A *tudományok doktora* fokozat rendeleti szabályozásába 1951-ben kerül be a könyvtár:⁶

„5. § (1) A disszertáció megvédésének [Tvr. 6. § (2) bek.] időpontját, helyét, a disszertáció megvédőjének, továbbá bírálóinak nevét, a disszertáció címét, valamint azt, hogy a disszertáció az akadémia könyvtárában megtekinthető, legalább 30 nappal előbb megfelelő módon közírré kell tenni.

(2) A disszertációt legalább 30 nappal a megvédésére kitűzött időpont előtt az Akadémia könyvtárában bárki számára hozzáférhetővé kell tenni. A disszertáció téziseit a TMB. nyomtatja ki, azt a megvédés előtt megfelelő időben meg kell küldeni az érdekelt tudományos intézményeknek és a megvédésnél jelenlevők között szét kell osztani...

6. § (2) A disszertációt az Akadémia könyvtárában meg kell őrizni.”

A rendelet tehát a nyilvános könyvtári szolgáltatás négy fontos elemét írja elő: • *kommunikáció*: „közírré kell tenni”, hogy az értekezés a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) könyvtárban megtekinthető; • *hozzáférhetővé tétel bárki számára*: az MTA könyvtárában; • *újdonságértékű, informatív szolgáltatás*: legalább 30 nappal a védés előtt; • *szolgáltatás hosszú távon*: megőrzés az MTA könyvtárában.

A *tudomány kandidátusa* fokozat szélesebb körben volt megszerezhető, és bár 1950-ben megjelent könyvtárra vonatkozó passzusai kevésbé szabályozottak, mint a *tudomány doktora* fokozat esetében, az értekezésnek szélesebb nyilvánosságot ír elő – „legalább még egy helyen” hozzáférhetővé kell tenni:⁷

„7. § (6) Az értekezés egy példányát az Akadémia Könyvtárában és legalább még egy olyan helyen kell elhelyezni, ahol ezt az érdeklődők szabadon tanulmányozhatják.”

Kilenc évvel később jelent meg az a pontosítás, hogy a „legalább még egy hely” nyilvános szakkönyvtár legyen:⁸

„12. § (6) Az értekezés egy-egy példányát az MTA könyvtárában és egy olyan szakkönyvtárban kell elhelyezni, ahol az érdeklődők szabadon tanulmányozhatják.”

Az értekezés nem csak könyvtári nyilvánosságra hozását egy 1958-as rendelet szabályozta:

„4. § A disszertációs viták színvonalának továbbfejlesztése érdekében az értekezést – vagy legalább annak lényeges részeit – a megvédés előtt szakfolyóiratba, vagy más módon közzé kell tenni. Ez alól a TMB indokolt esetben felmentést adhat.”⁹

A nyomtatott, „illetve” elektronikus nyilvánosság jogszabályi szintű szabályozása

A doktori értekezések elektronikus nyilvánosságának magyar szabályozása sokat váratott magára. 1993-ban a doktori fokozatszerzés rendszerváltás utáni újraszabályozását bevezető felsőoktatási törvény¹⁰ idején már digitálisan születtek a disszertációk. Ugyanakkor az internet Magyarországon még nem tartozott a bárki számára hozzáférhető eszközök körébe, csak a kutatóintézetek és a felsőoktatás számára volt elérhető, a teljes nyitásra csak 1996-ban került sor.¹¹ A disszertációk elektronikus hozzáférhetővé tételéről végül 2001-ben rendelkezett először jogszabály.

A végrehajtó apparátus mint szolgáltató: az 51/2001. (IV. 3.) számú kormányrendelet a doktori képzésről és a doktori fokozatszerzésről

Az 51/2001. (IV. 3.) számú kormányrendelet a doktori képzésről és a doktori fokozatszerzésről mindenekelőtt rendelkezik arról, hogy a „doktori értekezést elektronikus formában is mindenki számára hozzáférhetővé kell tenni”.¹² Emellett felvázolja, hogy ebben a feladatban kinek mi a szerepe:

„41. § (1) A doktori értekezés nyilvántartásáról,

illetve nyilvánosságra hozataláról az egyetem gondoskodik.

(2) A doktori értekezés egy példányát a doktori fokozatot odaítélő egyetem központi könyvtárában, katalogizálva kell elhelyezni. A doktori értekezés mindenki számára nyilvános.

(3) A doktori értekezést elektronikus formában is mindenki számára hozzáférhetővé kell tenni. A doktorjelölt, a szabályzat rendelkezései szerint gondoskodik a doktori értekezés elektronikus formában történő elkészítéséről.

(4) Az egyetem a sikeres doktori védést követően bocsátja az Oktatási Minisztérium rendelkezésére az elektronikus formában készült doktori értekezést.

(5) A minisztérium gondoskodik az értekezés saját honlapján történő megjelenítéséről. ...

44. § (6) E rendelet 41. § (3)–(5) bekezdéseiben meghatározott, a doktori értekezések bemutatását szolgáló, elektronikus nyilvántartási rendszert 2003. január 1-jéig létre kell hozni.

45. § (2) Az egyetemek, a rendelet hatálybalépését követő 60 napon belül, kötelesek doktori szabályzatukat e rendeletnek megfelelően módosítani, illetve kiegészíteni.”

Az értekezés elektronikus nyilvánosságra hozásának szereposztása tehát a rendelet értelmében a következő:

A doktorjelölt: gondoskodik a doktori értekezés elektronikus formában történő elkészítéséről.

Az egyetem: a) a rendelet hatálybalépését követő 60 napon belül köteles doktori szabályzatát e rendeletnek megfelelően módosítani, b) gondoskodik a doktori értekezés nyilvántartásáról, illetve nyilvánosságra hozataláról, c) az elektronikus formában készült doktori értekezést a sikeres doktori védést követően az Oktatási Minisztérium (OM) rendelkezésére bocsátja.

A könyvtár: a doktori értekezés egy példányát a doktori fokozatot odaítélő egyetem központi könyvtárában katalogizálva elhelyezi.

Az Oktatási Minisztérium: gondoskodik az értekezés elektronikus változatának az OM saját honlapján történő megjelenítéséről, szolgáltatásáról (2003. január 1-től).

Megjegyzendő, hogy a rendszerváltás utáni dezintegrációk és integrációk következtében a felsőoktatási intézmények egy részében az

„egyetem központi könyvtára” nem létezett, így nem feltétlenül kerültek közös helyre az egyes egyetemek különböző doktori iskolái által továbbított disszertációk.

A rendeletben a könyvtár láthatóan nem kapott előírt feladatot az elektronikus változattal kapcsolatban. A könyvtár számára leadandó „egy példány” esetében nem volt nevesítve, hogy nyomtatott példányt kell leadni, így gondolhatnánk esetleg digitális példányra is. A magyar jogban van precedens arra, hogy az „elektronikus dokumentum” a hivatalos. A Magyar Közlöny esetében például: „*A Magyar Közlöny a kormányzati portálon történő elektronikus dokumentumként való közzétételével kell kiadni, melynek szövegét hitelesnek kell tekinteni*”¹³. Ez azonban szigorú feltételeket követel meg, a Magyar Közlöny esetében együtt jár a „minősített elektronikus aláírás” előírásával.¹⁴

A minisztériumi adatbázis teljesnek sohasem volt mondható, és 2007-ben építése be is fejeződött.¹⁵ A feltöltés hiányosságának okai a következők lehettek: 1) nincs beépítve a rendeletbe az ellenőrzés, illetve a szankció, 2) nem tért ki a rendelet az esetlegesen méltányolható kivételekre, 3) nincs meghatározva – a tézisek 60 napos átadási határidejével szemben¹⁶ – az értekezések minisztérium számára átadásának határideje, 4) a minisztérium az értekezések fogadására alkalmas adatbázisának csak a rendelet kihirdetése után jó másfél évvel kellett működnie, így az egyetemek doktori szabályozásába már csak ezért sem lehetett az előírt 60 napon belül beépíteni az adatbázisba kerülési folyamat ellenőrzését.

Jogszabályi szinten gyakorlatilag nem történt intézkedés a megszűnt OM adatbázisban tárolt értekezések sorsáról. A feladat az akkreditált doktori képzést folytató egyes felsőoktatási intézményekre, illetve közös szervezetükre, az Országos Doktori Tanácsra (ODT) maradt. Az ODT 2008 decemberében hozott határozatában kívánta rendezni a kérdést:¹⁷

„4) A doktori iskolák (vagy a megbízott könyvtárak) 2009. február 28-ig letöltik az OKM doktori adatbázisból a náluk védett értekezéseket és téziszfüzeteket, az 1) alatt megadott határidőig¹⁸ elhelyezik a kívá-

lasztott könyvtár adatbázisában elektronikusan hozzáférhető formában, és beírják az URL-eket az ODT adatbázisba. A doktori iskola honlapja ideiglenesen használható erre a célra, amíg a könyvtári hozzáférés el nem készül az 1) szerinti határidővel. 5) A doktori iskolák (vagy a megbízott könyvtárak) 2009. március 31-ig feltöltik a náluk védett, az OKM adatbázisában már nem szereplő értekezéseket, adataikat és a téziszfüzeteket a kiválasztott könyvtár adatbázisába elektronikusan hozzáférhető formában, és beírják a védés adatait az ODT adatbázisba.”

Az ODT saját hatáskörében hozott határozata az értekezések elektronikus nyilvánosságra hozásában egyértelműen a könyvtárakra épít: „feltöltik a náluk védett, az OKM adatbázisában már nem szereplő értekezéseket, adataikat és a téziszfüzeteket a kiválasztott könyvtár adatbázisába elektronikusan hozzáférhető formában”.¹⁹ Megjegyzendő, hogy az ODT határozatában számol azzal, hogy az érintett felsőoktatási intézmények nem minden könyvtára alkalmas még az elektronikus értekezések fogadására: „A doktori iskola honlapja ideiglenesen használható erre a célra, amíg a könyvtári hozzáférés el nem készül”.²⁰

A megvalósítás számonkérésében az ODT álláspontja nem volt következetes. Határozata módosításaként 2009. április 17-i ülésén egyfelől kimondta, hogy „Az ODT nem szankcionálja azt, aki nem akarja az adatbázist teljesen feltölteni”, másfelől pedig megerősítette, hogy „Az ODT tagjai magukra nézve kötelezőnek fogadják el a 4. mellékletben megfogalmazottakat a PhD értekezések teljes szövegének megjelentetésével kapcsolatban”.²¹

Hoztam is meg nem is: a 3/2007. (III. 7.) kormányrendelet doktori iskola létesítéséről és a doktori fokozatadásról

A 3/2007. (III. 7.) kormányrendelet doktori iskola létesítéséről és a doktori fokozatadásról teljesen a felsőoktatási intézmény hatáskörébe utalja az értekezés nyilvánosságáról való gondoskodást, és bevezeti az „embargót” – a méltányolható okból történő késleltetett nyilvánosságra hozást (2 év). Ugyanakkor nem vitt előre az elektronikus nyilvánosság területén, mert rendel-

kezéseinek megfogalmazása nem volt egyértelmű. A könyvtárnak továbbra is csak a nyomtatott változat kezelésében jutott szerep.

„11. § (1) A doktori értekezés mindenki számára nyilvános. A doktori értekezés és annak tézisei elektronikus, illetve nyomtatott formában való nyilvántartásáról, teljes terjedelmű nyilvánosságra hozataláról a felsőoktatási intézmény gondoskodik.

(2) A doktori értekezés és annak tézisei nyilvántartását elektronikus formában az intézmény honlapján külön adatbázisban – a doktori tézisek és értekezések adatbázisában – magyar és angol, esetleg más, az adott tudományág sajátosságainak megfelelő nyelven mindenki számára hozzáférhetővé kell tenni.

(3) A doktori értekezés egy nyomtatott példányát a doktori fokozatot odaítélő felsőoktatási intézmény központi könyvtárában, katalogizálva kell elhelyezni.

(4) A nyilvánosságra hozatal részletes szabályait a doktori szabályzat határozza meg azzal, hogy a nyilvánosságra hozatal méltányolható okból, a jelölt kérésére, a doktori tanács döntése alapján, legfeljebb két évig késleltethető.

12. § (1) E rendelet a kihirdetését követő 15. napon lép hatályba. E rendelet alapján a felsőoktatási intézményeknek 60 napon belül módosítaniuk kell doktori szabályzatukat.”

Félreérthető feladatok

1. A teljes terjedelmű nyilvánosságra hozatal elektronikus VAGY nyomtatott formában történjen? – „elektronikus, illetve nyomtatott formában való nyilvántartásáról, teljes terjedelmű nyilvánosságra hozataláról a felsőoktatási intézmény gondoskodik”.²² Ha az ILLETVE kötőszó helyett egyszerűen ÉS állt volna, akkor a teendő egyértelmű.
2. Elég csak a NYILVÁNTARTÁST elhelyezni a honlapon külön adatbázisban, a teljes szöveget nem kell? – „A doktori értekezés és annak tézisei nyilvántartását elektronikus formában az intézmény honlapján külön adatbázisban – a doktori tézisek és értekezések adatbázisában – [...] mindenki számára hozzáférhetővé kell tenni”.²³

Megjegyzendő, hogy később, 2009-ben a 61/2009. (XII. 14.) IRM rendelet a jogszabályszerkesztésről az illetve kötőszó alkalmazásáról

így rendelkezett: „Az «illetve» kötőszó jogszabály tervezetében csak más egyértelmű nyelvi megfogalmazás alkalmazhatatlansága esetén alkalmazható.”²⁴

Az Országos Doktori Tanács OM adatbázis megszűnése kapcsán említett határozatának²⁵ a korábban a minisztériumi adatbázisba feltöltött értekezések sorsának rendezése mellett a másik célja éppen a 3/2007. (III. 7.) kormányrendelet doktori iskola létesítéséről és a doktori fokozatadásról szövegéből következő tisztázatlanság megoldása volt. Az ODT a gyakorlati megvalósítás zálogát a doktori iskolák, a könyvtárak és az ODT adatbázisa közötti együttműködésben látta: „A doktori iskolák (vagy a megbízott könyvtárak) 2009. március 31-ig feltöltik a náluk védett, az OKM adatbázisában már nem szereplő értekezéseket, adataikat és a tézisfüzeteket a kiválasztott könyvtár adatbázisába elektronikus formában, és beírják a védés adatait az ODT adatbázisba.”²⁶

Törvényi rangon: 2011. évi CCIV. törvény a nemzeti felsőoktatásról

A doktori értekezések nyilvánosságával foglalkozó aktuális szabályozást a 2011. évi CCIV. törvény a nemzeti felsőoktatásról tartalmazza. Egy 2012 végi módosítással került a törvény szövegébe,²⁷ és 2013. január 1-jével lépett hatályba. Tényleges alkalmazása pedig a doktori fokozatszerzést szabályozó újabb kormányrendelet értelmében gyakorlatilag 2013 őszétől indulhatott el: „E rendelet alapján az érintett felsőoktatási intézményeknek 2013. július 31-ig módosítaniuk kell a doktori és habilitációs szabályzatukat.”²⁸

Az új szabályozás pontosította az értekezések késleltetett nyilvánosságra hozásának lehetőségét és a könyvtárak először kapnak jogszabályban meghatározott feladatot az értekezések elektronikus formátumával kapcsolatban. Az elektronikus szolgáltatás infrastruktúrájának biztosítására újabb megoldás kereteit rögzíti a jogszabály.

„53/A. § (1) A doktori értekezés – és annak tézisei – mindenki számára nyilvános. A nyilvánosságra hozatal legfeljebb a szabadalmi illetve oltalmi bejelentés

közzétételének időpontjáig elhalasztható. A doktori értekezés és tézisei elektronikus, illetve nyomtatott formában való nyilvántartásáról és teljes terjedelmű nyilvánosságra hozataláról a doktori fokozatot odaítélő felsőoktatási intézmény gondoskodik, oly módon, hogy a doktori értekezés és tézisei egy nyomtatott és egy elektronikus adathordozón rögzített példányát a felsőoktatási intézmény központi könyvtárában, katalogizálva elhelyezi.

(2) A doktori értekezést és téziseit elektronikus formában a Magyar Tudományos Művek Tárában, az általánosan elfogadott nemzetközi gyakorlatnak megfelelő (DOI) azonosítóval ellátva, mindenki számára hozzáférhetővé kell tenni.

(3) Szabadalmi, oltalmi eljárással érintett doktori értekezés esetén a doktori értekezés és a doktori tézisek nyilvánosságra hozatala a doktorjelölt kérelmére, a bírálóbizottság támogató véleménye alapján és a doktori tanács jóváhagyásával, legfeljebb a szabadalom, oltalom bejegyzésének időpontjáig elhalasztható. Nemzetbiztonsági okból minősített adatot tartalmazó doktori értekezést és doktori téziseit a minősítés időtartamának letelte után kell nyilvánosságra hozni.”

Az aktuális szabályozás kiinduló pontja több szempontból is a „nyílt hozzáférés” (Open Access – OA) mozgalom. Először is annak a leszögezésével, hogy a doktori értekezés „mindenki számára nyilvános”. Ebben a vonatkozásban még nem térne el jelentősen az 1977-re visszanyúló könyvtárosi kezdeményezéstől, az „egyetemes hozzáférés elvétől” (universal availability of publications – UAP).²⁹ A késleltetett hozzáférhetővé tételnek azonban az UAP – a nyomtatott publikációk világában az amúgy is lassú megjelenés miatt még nem sok értelme lett volna, míg az OA – az elektronikus publikációk világában már nagy jelentősége van. Más kérdés, hogy a pontosítás körében az elektronikus nyilvánosságra hozás aktuális szabályozásából éppen a tipikusan Open Access törekvés, a legfeljebb két év nyilvánosságra hozási halasztás – embargó – maradt ki. A nemzetbiztonsági okból minősített adatok mellett a késleltetés megengedésére az egyetlen méltányolandó szempont a nemzetgazdasági okból fontos szabadalmi, oltalmi bejegyzés. Mind a minősített adatok minősítésének le-

járta, mind a szabadalmi, oltalmi eljárás esetében több évről beszélhetünk. Nem nevesíti viszont a jogszabály az üzleti titok és magánérdek – publikálási lehetőség, szerződés – szempontjának méltányolását, amelyek esetében rövidebb idejű embargó is megfelel a célnak.

Az UAP világához képest újdonság még az OA világában az „önföltöltés”. A szabályozásnak nincs közvetlenül köze az önföltöltéshez, de a nyílt hozzáférésű publikációk önföltöltést támogató infrastruktúrájaként fejlesztették ki a nyílt hozzáférésű repozitórium rendszereket, ami szintén nincs megemlítve a törvény szövegében, de összekapcsolja a jogszabályban nevesített két elemet: a Magyar Tudományos Művek Tárán (MTMT) keresztüli *hozzáférést*, az „elektronikus adathordozón rögzített példány” könyvtári *elhelyezésével*. A gyakorlatban ugyanis az MTMT nem vállalkozik teljes szöveg befogadására. Helyette a doktori fokozatot odaítélő felsőoktatási intézmények repozitóriumában tárolt szöveget tudja hozzáférhetővé tenni az MTMT, mégpedig a repozitóriumban az értekezés leíró – „katalogizált” – adatai közé felvett, a törvény szövegében is nevesített „nemzetközi gyakorlatnak megfelelő (DOI) azonosító”³⁰ alapján. Az értekezés leíró adatainak az MTMT-be is be kell kerülniük, köztük a DOI-nak is, így az MTMT-ben a DOI-ra kattintással megvalósul a hozzáférés a repozitóriumban tárolt értekezés teljes szövegéhez.

Az UAP világához képest az OA világában a fizikai hordozó azonosításán túl nagy hangsúlyt kapott a belső tartalmi egységek, például cikkek, tanulmányok, konferenciaközlemények közvetlen azonosítása is. Ahogyan a könyvek azonosításának elsődleges szabványos azonosítója az ISBN, a tudományos publikációk esetében – legyenek azok tanulmánykötetben, folyóiratban vagy konferenciakötetben – a DOI (digital object identifier = digitális objektumok azonosítója) vált a legelterjedtebb azonosítóvá. Az elnevezése is mutatja, hogy digitális „objektumok” azonosítására találták ki, de a DOI az „objektum” azonosítása mellett az *elérésére* is szolgál. Az elérést úgy oldja meg, hogy *nem a dokumentum aktuális helyére mutat*, ami akár meg is változhat, hanem

biztosítja az azonosított „objektum” állandó elérését.³¹ Nem sorolható tehát az URL-ek (unified resource locator = egységes helymeghatározó) kategóriájába, mint a webcímek. Az URN-ek (*uniform resource name* = egységes helymegnevezés), az interneten az elhelyezés változásától függetlenül is állandó elérést lehetővé tevő azonosítók közé tartozik.³² Érthető tehát, hogy a DOI helyet kapott a publikációkat szabványosan leíró a kiadói, terjesztői és könyvtári adatok között, és ugyanezen körök egymás közötti digitális adatsere szabványaiban. Kézenfekvő választás volt, hogy a felsőoktatási törvény a „nemzetközi gyakorlatnak megfelelő azonosító” létjogosultságán a magyar doktori értekezések kötelező azonosítójává tegye.

A jogszabályban meghatározott keretek tehát a gyakorlatban az alábbiak szerint valósíthatók meg:

1. a doktori fokozatot odaítélő felsőoktatási intézmény gondoskodik a doktori értekezés elektronikus példányának elhelyezéséről és „katalogizálásáról” a központi könyvtára által üzemeltetett intézményi repozitóriumban,³³
2. a doktori fokozatot odaítélő felsőoktatási intézmény gondoskodik a doktori értekezés „katalogizált” adatainak – beleértve a DOI azonosítót³⁴ – feltöltéséről MTMT-be.

Nem véletlen, hogy a disszertációk körüli könyvtári feladatok pontos megfogalmazása várat magára. A laikusok számára – sajnos beleértve az egyetemi döntéshozókat, oktatókat és kutatókat is – nagyrészt ismeretlen és nem jól kommunikált („közhírré tett”) felsőoktatási könyvtári tevékenységekről van szó, amelyeknek jogszabályi szintű megfogalmazására is csak 2014-ben került sor. A 30/2014. (IV. 10.) EMMI rendelet az országos múzeum, az országos szakmúzeum, a nemzeti könyvtár, az országos szakkönyvtár és az állami egyetem könyvtárának kiemelt feladatairól kiemelt részei jól mutatják, hogy az elektronikus információszolgáltatás az egyetemi könyvtárak számára kiemelt feladat,³⁵ sőt azt is, hogy a tudományos információk elektronikus szolgáltatása és a nyílt hozzáférésű repozitóriumok országos infrastrukturális hálózatának kialakítása és üzemeltetése egyenesen alapfeladat.³⁶

„9. § (1) Az országos szakkönyvtár és az egyetemi könyvtár a kiemelt feladatai ellátása érdekében a Kultv. 63. § (1) bekezdése szerinti feladatai keretében

a) részt vesz a szakterületi információellátás szervezésében, az elektronikus információszolgáltatás biztosításában, [...]

d) elősegíti a tudományos információk (publikációk és adatok) tárolására és megosztására alkalmas, hazai és európai interoperábilis elektronikus infrastruktúra fejlesztését, valamint

e) részt vesz a hazai tudományos tevékenység eredményeinek elektronikus formában történő hozzáférhetővé tételében, amely kiterjed

ea) a kutatás eredményeként születő közlemények, publikációk nyilvántartására, továbbá

eb) a nyílt és korlátozott hozzáférésű elektronikus és nyomtatott publikációk gyűjtésére, számbavételére, jogszerű megőrzésére és szolgáltatásának biztosítására.

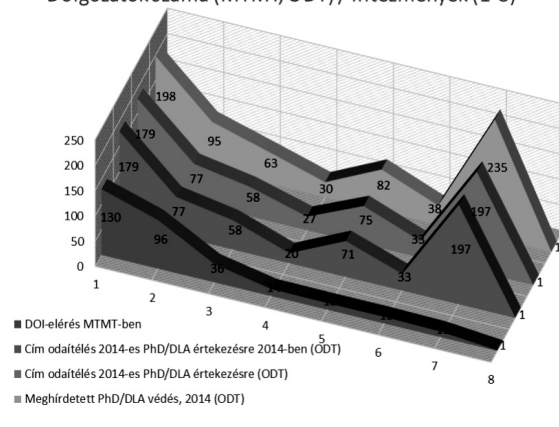
(2) Kiemelt feladataik ellátása érdekében szakterületükön az országos szakkönyvtár és - a felsőoktatási képzéshez és kutatáshoz kapcsolódó feladatai ellátása során - az egyetemi könyvtár a Kultv. 63. § (4) bekezdése szerinti alapfeladatai körében [...]

9. részt vesz kutatásfejlesztési és innovációs programokban, felsőoktatási tartalomfejlesztésekben, hazai és nemzetközi tudományos együttműködésekben, a tudományos kutatás értékelésében, a bibliometriai vizsgálatokban, szakterületén részt vesz a tudományos információk elektronikus szolgáltatásában, 10. részt vesz a nyílt hozzáférésű repozitóriumok országos infrastrukturális hálózatának kialakításában és üzemeltetésében, rekordjait nemzetközileg szabványos csereformátumban hozzáférhetővé teszi.”

A 2011. évi CCIV. törvény a nemzeti felsőoktatásról 53/A. § (1)-(3) bekezdésének hatályba lépése óta egy teljes évet tudunk magunk mögött, 2014-et. Ez nem jelenti azt, hogy a rendelkezést minden 2014-ben megjelent dolgozatra már kötelező is volt alkalmazni. A felsőoktatási intézmények doktori szabályzatát csak 2013. július 31-ig kellett módosítani,³⁷ tehát az új szabályozás csak a módosítás után indult doktori eljárásokra kötelező érvényű. A jelöltnek az eljárási kérelem elfogadása után két év áll rendelkezésére értekezése benyújtására, bár azonnal is megteheti.³⁸

Az eljárás befejezésére az értekezés benyújtása után még egy teljes évet biztosít a rendelet. Az eljárások megindításáról nincsenek központilag hozzáférhetővé tett adatok, az viszont megnézhető, hogy függetlenül a közzétételi kötelezettségtől milyen mértékben jelentek meg a PhD és DLA értekezések 2014-ben DOI azonosítóval az MTMT-ben. Hivatalos statisztikai adat még nem áll rendelkezésre arról, hogy 2014-ben mennyi PhD és DLA címet ítéltek oda a felsőoktatási intézmények – a KSH adatbázisa 2013-ra 1069, 2012-re 1242 és 2011-re 1234 cím odaítélését vette fel.³⁹ Az Országos Doktori Tanács nyilvántartásában⁴⁰ 2014. február 23-án 1224 darab olyan 2014-ben megjelent doktori értekezést regisztráltak, ahol már a cím odaítélésének dátuma is megtalálható volt, ebből 1159 esetben a cím megítélésének dátuma még 2014-es. Ugyancsak 2014. február 23-án a Magyar Tudományos Művek Tára⁴¹ 566 darab 2014-es megjelenésű PhD és DLA értekezést tartalmazott. Ebből 314 volt a működő DOI azonosítót tartalmazó leírások száma. Az MTMT-ből DOI-n keresztül eddig a 28 doktori képzést nyújtó intézmény közül 8-nak érhetőek el kisebb-nagyobb mértékben teljes szövegű értekezései. Egy intézmény esetében még nem „élesítették” a feltöltött néhány DOI-t, azaz esetükben még nem működik az a teljes adminisztratív és technikai folyamat, aminek a DOI szolgáltatás mögött kell állnia, ahhoz, hogy az értekezés szövege elérhetővé váljon.

Dolgozatok száma (MTMT, ODT) / Intézmények (1-8)

Egyébként az MTMT-be bekerült 2014-es értekezések teljes elektronikus szövege több mint 90%-ban akkor is elérhető, ha DOI-val vagy egyéb linkkel az MTMT-ben nem tüntették fel. A DOI-t használó intézmények mögött egyértelműen könyvtári szolgáltatás áll. Rajtuk kívül az MTMT-ben még két intézmény töltött fel olyan linkeket, amelyek könyvtári repozitóriumban található értekezésekre utalnak. Az MTMT-ben a repozitóriumi megjelölés feltétele, hogy az intézmény előzőleg minősítse repozitóriumát az MTMT-vel. A többi intézménynél jellemzően vagy nem minősített könyvtári repozitóriumban, vagy pedig a korábbi gyakorlatnak megfelelően az intézmény doktori iskolái által kijelölt honlapokon található meg az értekezések elektronikus szövegei.

Összegzés

A nyomtatott értekezések nyilvánosságának áttekintése során a tudományok doktora fokozathoz szükséges értekezés szabályozásában⁴² olyan példa mutatkozott meg, amely kitért az értekezés kommunikációjára, bárki általi hozzáférhetőségére, újdonság- és informatív értékű közzétételére és hosszú távú szolgáltatására. Mindebben természetesen támaszkodva a könyvtárra.

Azt gondolnánk, hogy az elektronikus információszolgáltatás korában mindezek sokkal egyszerűbben megvalósíthatók. Ne feledjük azonban, hogy bár „nyilvánosságról” beszélünk mind a nyomtatott, mind az elektronikus formátumok esetében, a kettő nem ugyanolyan szintű nyilvánosság. A digitális dokumentumok nyelvezetéből kölcsönzött szóhasználatlaltal a nyomtatott formátum bárki számára hozzáférhetővé tételét „dedikált” nyilvánosságnak tekinthetjük. A könyvtárban megjelenő olvasó tipikusan „önmagát azonosítva” kéri ki a disszertációt. Ezzel szemben az elektronikus változat „szabad préda”, bárhonnan, tipikusan azonosítás nélkül is bárki számára azonnal elérhető és tetszőlegesen „sokszorosítható”, „újrahasznosítható” és „megosztható”. Könnyen visszaélések, jogos vagy méltatlan nagy nyilvánosságú minősítések, politikai kampányok kiindulópontja lehet.

Az üzleti titok vagy a szerző személyes üzleti-megjelentetési érdekeit sértő azonnali megjelenésre a jelenlegi jogszabály szintű szabályozás⁴³ nem nyújt megoldást. Ebben a vonatkozásban a korábbi szabályozás⁴⁴ két évben maximált embargós periódusa összhangban állt az Open Access kiadványokkal kapcsolatos nemzetközi gyakorlattal.

Kimondható, hogy az információs rendszerek működtetésének kultúrája nem állt, nem áll Magyarországon azon a szinten, hogy az értekezések elektronikus nyilvánosságát szabályozó három felvázolt jogszabály szövegezése egyértelműnek legyen tekinthető, illetve az említett jogszabályok kiadása pillanatában rendelkezésre álljon az a technikai háttér, amit az adott jogszabály éppen megkövetelt.

Ugyanakkor elmondható, hogy a folyamat abba az irányba vezet, hogy a feladat a „helyére” kerül. Az elektronikus értekezések szolgáltatása a végrehajtó apparátustól végül egy többszereplős országos szolgáltatási rendszerhez jutott el. Jogszabályi szinten nincsen rögzítve, de az értekezések kommunikációját az Országos Doktori Tanács adatbázisa biztosítja.⁴⁵ A dolgozatok tárolása és hosszú távú megőrzése az akkreditált képzés intézményei könyvtárainak ellátandó feladata.⁴⁶ Az elektronikus értekezések országos szintű egységes minőségbiztosítási és szolgáltatási felületeként rendelkezésre áll a Magyar Tudományos Akadémia által koordinált, illetve a könyvtára⁴⁷ által működtetett Magyar Tudományos Művek Tára.

Felhasznált források

Jogszabályok

- 1993. évi LXXX. törvény a felsőoktatásról
- 1994. évi XL. törvény a Magyar Tudományos Akadémiáról
- 2010. évi CXXX. törvény a jogalkotásról
- 2011. évi CCIV. törvény a nemzeti felsőoktatásról
- 2012. évi CCVIII. törvény egyes törvényeknek a központi költségvetésről szóló törvény megalapozásával összefüggő, valamint egyéb célú módosításáról
- 1958. évi 29. törvényerejű rendelet a tudományos minősítés rendszerének továbbfejlesztéséről
- 41/1959. (X. 3.) korm. rendelet az aspiránsképzésről és a tudományos fokozatokról

- 51/2001. (IV. 3.) korm. rendelet a doktori képzésről és a doktori fokozatszerzésről
- 3/2007. (III. 7.) korm. rendelet doktori iskola létesítéséről és a doktori fokozatadásáról
- 387/2012. (XII. 19.) korm. rendelet a doktori iskolákról, a doktori eljárások rendjéről és a habilitációról
- 30/2014. (IV. 10.) EMMI rendelet az országos múzeum, az országos szakmúzeum, a nemzeti könyvtár, az országos szakkönyvtár és az állami egyetem könyvtárának kiemelt feladatairól
- 61/2009. (XII. 14.) IRM rendelet a jogszabályszerkesztésről
- 184/1951. (X. 16.) MT rendelet a tudományok doktora tudományos fokozat bevezetése és az egyetemi oktatói, valamint a kutatóintézeti kutatói állások, illetőleg fokozatok szabályozásáról szóló 1951. évi 26. törvényerejű rendelet végrehajtásáról
- 7269/1950. (XII. 7.) MTE rendelet az újrendszerű tudományos fokozat bevezetése és elnyerésének szabályozásáról szóló törvényerejű rendelet végrehajtása tárgyában

Dokumentumok

- Országos Doktori Tanács, ODT 212/2008. (XII. 12.) határozata a PhD értekezések teljes szövegének megjelentetéséről – <http://www.doktori.hu/index.php?menuid=351&cid=138>
- Országos Doktori Tanács 2009 április 17-i ülése, megjegyzés az ODT 212/2008. (XII. 12.) határozata a PhD értekezések teljes szövegének megjelentetéséről módosításáról (az előterjesztés 4. melléklete az eredeti határozat). – http://www.doktori.hu/index.php?menuid=194&th_ID=36 (Letöltve: 2014. február 18.)
- Megállapodás PhD dolgozatok repozitóriumi elhelyezéséről és DOI azonosítóval való megjelöléséről. [2013]. Elérhető: https://www.mtmt.hu/system/files/megall_doi_repo.pdf (Letöltve: 2015. március 11.)
- Megállapodás Phd dolgozatok DOI azonosítóval való megjelöléséről [2013] – https://www.mtmt.hu/system/files/megall_doi.pdf (Letöltve: 2015. március 11.)

Irodalom

- BAKONYI Péter: Az internetjelenség és Magyarország = Természet Világa, 2000. (131. évf.). 2. 79-85. p. (Különszám) – <http://www.termeszetvilaga.hu/kulonsz/k002/internet.html> (Letöltve: 2014. február 10.)
- LINE, Maurice B: Universal availability of publications = UNESCO Bulletin for Libraries, 31. 1977. 3. 142-151. p.
- LŐRINCZ Andrea: Doktori disszertációk feltártsága, hozzáférhetősége és hasznosítása In: Fodorné Tóth Krisztina, Németh Balázs (szerk.): A felnőttek tanulását érintő változó szakmai és szakpolitikai felfogások a társadalmi, gazdasági és kulturális kontextusok terében. Pécs: PTE FEEK, 2014. 84-89. p.

MAURIAC, François: Journal. [Texte imprimé]. Tome II. Paris: Grasset, 1937.

MIHÁLY György: PhD fokozatok nyomában. Az Országos Doktori Tanács elnöke előadásának szerkesztett kivonata, mely elhangzott a Magyar Tudományos Akadémia, a Magyar Akkreditációs Bizottság és az Országos Doktori Tanács által 2013. június 3-án rendezett konferencián – http://www.doktori.hu/cikk_file/ODT_monitoring.ppt (Letöltve: 2014. január 22.)

NAGY Péter Tibor: A tudományos továbbképzés Kádár-korszakbeli társadalomtörténetéhez = Kultúra és Közösség, (2. /15./ évf.) 2011. 2. sz. 23-34. p. – http://www.kulturaeskozosseg.hu/pdf/2011/2/kek_2011_2_2.pdf (Letöltve: 2014. január 22.)

RESZKETŐ Petra – VÁRADI Balázs: Elöl-hátul doktor: a tudományos címek mai rendszerének kialakulása = 2000, 14. évf. 2002. 5. sz. 40-58. p. – <http://ketezer.hu/2002/05/elol-hatul-doktor/> (Letöltve: 2014. január 22.)

TÓVÁRI Judit: A 856-os mező indikátorai In: Tóvári Judit: Elektronikus dokumentumok feldolgozása: digitális tankönyv. Eger: Eszterházy Károly Főiskola, 2011. – http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0005_33_elektronikus_dokumentumok_scorm_11/11341_a_856os_mez_indikatorai.html

Internet oldalak

- The DOI® System, International DOI Foundation (IDF): <http://www.doi.org/>
- Handle.Net®, Corporation for National Research Initiatives (CNRI): <http://www.handle.net/>
- Központi Statisztikai Hivatal (KSH) adatbázisa: <http://ksh.hu/stadat>
- Magyar Tudományos Művek Tára (MTMT): <http://www.mtmt.hu/>
- Országos Doktori Tanács (ODT): www.doktori.hu/

Jegyzetek

1. Áts József, Nemzeti Közzolgálati Egyetem, Egyetemi Központi Könyvtár, ORCID: 0000-0002-0795-7708 – A tanulmány a Könyvtári Intézet *Könyvtári vezetői ismeretek I. Alapvető vezetői ismeretek* (FAT lajstromszám PLB 0662) tanfolyamát lezáró esszéfeladatoként készült.
2. „A Magyar Tudományos Akadémia (a továbbiakban: Akadémia) önkormányzati elven alapuló, jogi személyként működő köztestület, amely a tudomány művelésével, támogatásával és képviselétével kapcsolatos országos közfeladatokat lát el.” – idézi az 1994. évi XL. törvény a Magyar Tudományos Akadémiáról, 1. § (1), A jogszabály 2015.1.21-én hatályos állapota szerint „A Magyarországon szerzett vagy honosított tudományos fokozattal rendelkező személyek közül azok válnak a köztestület nem akadémikus tagjává, akik tudományos tevékenységükkel a magyar tudomány feladatainak megoldásában részt vesznek, és az Akadémia szakterületük

- szerint illetékes tudományos osztályának bejelentik, hogy a köztestület tagjai kívánják lenni. A jelentkezőt az Akadémia az osztály javaslata alapján felveszi a központi köztestületi nyilvántartásba.” – Uo. 7. § (1)
3. MIHÁLY, 2013. 3. dia
 4. A továbbiakban a fokozatok és címek összefoglalásának alapja: (RESZKETŐ – VÁRADI, 2002. és NAGY, 2011.
 5. 1993. évi LXXX. törvény a felsőoktatásról
 6. 184/1951. (X. 16.) MT rendelet a tudományok doktora tudományos fokozat bevezetése és az egyetemi oktatói, valamint a kutatóintézeti kutatói állások, illetőleg fokozatok szabályozásáról szóló 1951. évi 26. törvényerejű rendelet végrehajtásáról
 7. 7269/1950. (XII. 7.) MTE rendelet az újrendszerű tudományos fokozat bevezetése és elnyerésének szabályozásáról szóló törvényerejű rendelet végrehajtása tárgyában
 8. 41/1959. (X. 3.) kormányrendelet az aspiránsképzésről és a tudományos fokozatokról
 9. 1958. évi 29. törvényerejű rendelet a tudományos minősítés rendszerének továbbfejlesztéséről
 10. 1993. évi LXXX. törvény a felsőoktatásról
 11. BAKONYI, 2000.
 12. 41. § (3)
 13. 2010. évi CXXX. törvény a jogalkotásról, 25. § (1)
 14. Uo. 25/A. §
 15. LŐRINCZ 2014. 86. p.
 16. 40. § (4)
 17. Országos Doktori Tanács, ODT 212/2008. (XII. 12.) határozata a PhD értekezések teljes szövegének megjelentetéséről
 18. 2009. január 31-ig!
 19. Uo. 4)
 20. Uo.
 21. Országos Doktori Tanács, 2009 április 17-i ülés – a „4. melléklet” az előterjesztés 4. melléklete, amely az eredeti határozatot tartalmazza.
 22. 11. § (1)
 23. 11. § (2)
 24. 61/2009. (XII. 14.) IRM rendelet a jogszabályszerkesztésről, 7. § (3)
 25. ODT 212/2008. (XII. 12.) határozata a PhD értekezések teljes szövegének megjelentetéséről
 26. Uo. 5.
 27. 2012. évi CCVIII. törvény egyes törvényeknek a központi költségvetésről szóló törvény megalapozásával összefüggő, valamint egyéb célú módosításáról (2012. december 22.)
 28. 387/2012. (XII. 19.) kormányrendelet a doktori iskolákról, a doktori eljárások rendjéről és a habilitációról
 29. LINE 1977.
 30. 2011. évi CCIV. törvény a nemzeti felsőoktatásról, 53/A § (2)
 31. Az azonosító és az aktuális hely összekötését az International DOI Foundation (IDF) ugyanúgy a Handle-rendszerre (Handle.Net, <http://www.handle.net/>) bízta, mint a nyílt hozzáférésű repozitórium rendszerek megalkotói a repozitóriumban tárolt „Handle-azonosító” esetében, így a DOI technikai értelemben egy IDF-nek kiosztott Handle-azonosítótartomány, amit az IDF továbboszt DOI azonosító-tartományként.
 32. TÓVÁRI 2011. 11.3.4.1
 33. A szükséges feltételek hiánya esetén az MTA Könyvtár és Információs Központot az intézmények számára a feltöltési lehetőséget biztosít REAL-D repozitóriumába. Lásd: Megállapodás PhD dolgozatok repozitóriumi elhelyezéséről [2013.]
 34. MTA Könyvtár és Információs Központtól is lehet DOI-t igényelni. – Ld. az előző hivatkozást, illetve a Megállapodás Phd dolgozatok DOI azonosítóval való megjelöléséről ... [2013] c. dokumentumot
 35. 9. § (1)
 36. 9. § (2)
 37. 387/2012. (XII. 19.) kormányrendelet a doktori iskolákról, a doktori eljárások rendjéről és a habilitációról, 26. § (2)
 38. Uo. 12. § (1) és 14. § (2)
 39. <http://www.ksh.hu/stadat>
 40. <http://www.doktori.hu>
 41. <http://www.mtmt.hu>
 42. 184/1951. (X. 16.) MT rendelet a tudományok doktora tudományos fokozat bevezetése és az egyetemi oktatói, valamint a kutatóintézeti kutatói állások, illetőleg fokozatok szabályozásáról szóló 1951. évi 26. törvényerejű rendelet végrehajtásáról
 43. 2011. évi CCIV. törvény a nemzeti felsőoktatásról, 53/A. §
 44. 3/2007. (III. 7.) kormányrendelet doktori iskola létesítéséről és a doktori fokozatadásról
 45. <http://www.doktori.hu>
 46. A szükséges feltételek hiánya esetén teljesítését az MTA könyvtára vállalja
 47. MTA Könyvtár és Információs Központ

Beérkezett: 2015. március 27.